

Designing and validating an educational model of patience based on Islamic teachings in elementary school

Golestan Sayah Kokiani*, **Mohammad Reza Sarmadi****, **Hamid Maleki*****
Mehran Farajollahi****, **Seyed Nuruddin Mahmoudi*******, **Taher Mahboubi*******

Abstract

The purpose of the current research is to design and validate the educational model of patience based on Islamic teachings in elementary school. A mixed method (qualitative and quantitative) has been used in this study. Document analysis and Delphi method were used in the qualitative part and survey method was used in the quantitative part. Socio-statistics in the qualitative section includes all documents and sources related to patience, including the Qur'an, Nahj al-Balagha and hadiths. The statistical population in the quantitative part included specialists in Islamic teachings and curriculum, the statistical sample of the research based on the Cochran formula is 384 specialists who were selected using the purposeful sampling method. To determine the credibility, the strategy of reviewing participants and reviewing experts has been used. The findings of the research showed that 45 indicators resulting from content analysis with Delphi method remained 42 indicators and 4 components. 4 components including; The target

* Instructor of the Department of Educational Sciences, Payam Noor University, Taze Shahr Branch, Iran
(Corresponding Author), golestan.sayah@pnu.ac.ir

** Professor, Department of Educational Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran, sarmadi@pnu.ac.ir

*** Associate Professor, Department of Educational Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran,
malki24@gmail.com

**** Professor, Department of Educational Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran,
farajollahim@yahoo.com

***** Assistant Professor, Department of Intellectual Education for Children and Adolescents, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, n.mahmoudi@ihcs.ac.ir

***** Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Payam Noor University, Bukan Branch, Iran,
m_taher858@yahoo.com

Date received: 06/03/2023, Date of acceptance: 22/05/2023

component has 21 indicators, the content has 8 indicators, the method has 7 indicators, and the evaluation has 6 indicators. The results indicate a good fit of the model. Based on the findings of the research, it can be concluded that paying attention to the identified components of patience based on Islamic teachings can be a guide for curriculum planners and teachers in the education of elementary school students.

Keywords: patience, pattern design, elementary school.

طراحی و اعتباربخشی الگوی آموزشی و پرورشی صبر براساس آموزه‌های اسلامی در دوره ابتدایی

گلستان صیاح کوکبانی*، محمدرضا سرمدی**، حمید ملکی***

مهران فرج الهی****، سید نورالدین محمودی*****، طاهر محبوبی*****

چکیده

هدف از پژوهش حاضر طراحی و اعتباربخشی الگوی آموزشی و پرورشی صبر بر اساس آموزه‌های اسلامی در دوره ابتدایی است. در این مطالعه از روش آمیخته (کیفی و کمی) استفاده شده است. در بخش کیفی از تحلیل اسنادی و روش دلفی و در بخش کمی از روش پیمایشی استفاده شد. جامعه آماری در بخش کیفی شامل کلیه اسناد و منابع مرتبط با صبر از جمله قرآن، نهج البلاغه و احادیث است. جامعه آماری در بخش کمی شامل متخصصان آموزه‌های اسلامی و برنامه درسی بودند، نمونه آماری تحقیق براساس فرمول کوکران ۳۸۴ نفر از متخصصان می‌باشند که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. برای تعیین اعتبار از راهبرد بازبینی مشارکت کنندگان و بازبینی متخصصان استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان داد که ۴۵ شاخص حاصل از تحلیل محتوی با روش دلفی ۴۲ شاخص و در ۴ مؤلفه باقی ماندند. ۴ مؤلفه شامل؛ مؤلفه هدف ۲۱ شاخص، محتوی ۸ شاخص، روش ۷ شاخص و ارزشیابی ۶ شاخص می‌باشد، نتایج حاکی از برازش خوب مدل دارد. براساس یافته‌های تحقیق می‌توان

* مربی گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، واحد تازه شهر، ایران (نویسنده مسئول)، golestan.sayah@pnu.ac.ir

** استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، sarmadi@pnu.ac.ir

*** دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، malki24@gmail.com

**** استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، farajollahim@yahoo.com

***** استادیار گروه فکری پروری برای کودکان و نوجوانان، پژوهشکده اخلاق و تربیت، پژوهشگاه علوم انسانی و

مطالعات فرهنگی، تهران، ایران، n.mahmoudi@ihcs.ac.ir

***** استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، واحد بوکان، ایران، m_taher858@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

نتیجه گرفت که توجه به مؤلفه‌های شناسایی شده صبر براساس آموزه‌های اسلامی می‌تواند راهنمای عمل برنامه‌ریزان درسی و معلمان در آموزش و پرورش دانش‌آموزان دوره ابتدایی باشد.

کلیدواژه‌ها: صبر، طراحی الگو، دوره ابتدایی.

۱. مقدمه

نظام آموزشی کشورهای مختلف بر مبنای نوع نگاه و نگرش خود نسبت به انسان و توانایی‌های وی و میزان انعطاف‌پذیری و پاسخ‌گویی به نیازهای جدید و تحولات پیرامونی، تأکیدات متفاوتی را نسبت به حوزه‌های مختلف آموزشی مبذول می‌دارند (محمودی، ۱۴۰۰: ۱۶۸). آن دسته از نظام‌های آموزشی که نگرش و برداشت محدودی نسبت به ابعاد مختلف دانش‌آموزان و استعدادهای آن‌ها داشته، پاسخ‌گوی نیازهای علم امروز نیستند، در واقع این نوع نظام‌های آموزشی عمدتاً تلاش و وجهه همت خود را محدود و مصروف رشد و آموزش حوزه‌های شناختی و ذهنی دانش‌آموزان می‌نمایند و از توجه و پرورش سایر ابعاد وجودی آنان که در تکوین یک شخصیت متوازن تأثیر فراوانی دارند، عملاً باز می‌مانند (Hernández-Torrano, 2020: 158). Ibrayeva & Kodakan در مقطع ابتدایی عمدتاً خواسته‌های خود را به سرعت مطرح کرده و انتظار برآورده شدن آن را در سریع‌ترین زمان ممکن دارند. این در حالی است که دانش‌آموزان از همان اوایل کودکی باید مورد آموزش در ارتباط با صبر و بالا بردن توانایی صبر در زندگی را داشته باشند. صبر به عنوان یک فضیلت انسانی برای پشت سر گذاشتن مشکلات و مصائب زندگی، برای بهتر شدن زندگی فردی و اجتماعی حائز اهمیت است. فرد صبور بین خود و دنیای بیرون رابطه‌ی ملایم‌تری برقرار می‌کند. چنین فردی در برابر ناملایمات دنیای بیرون مقاومت بیشتری نشان می‌دهد. بنابراین توانایی داشتن ویژگی صبر ضروری به نظر می‌رسد. آنچه از مفهوم آیات و روایات بر می‌آید آن است که صبر دارای چهار مؤلفه انعطاف، خویش‌داری، پایداری و استقامت و نیز شجاعت و دلیری است. این چهار ویژگی با یکدیگر رابطه مستقیم داشته و سبب مقاومت و صبوری افراد در مشکلات و مصائب زندگی شوند. واژه صبر و استقامت در آموزه‌های دینی ما مسلمانان از اهمیت بالایی برخوردار است تا آنجا که در روایات ائمه معصومین (علیهم السلام) بمنزله سر برای بدن تشبیه گردیده است. بدون تردید هیچ امر یا نهی از سوی خالق حکیم برای انسان‌ها بدون حکمت و هدف نبوده و نیست و توصیه به حلم و صبر نیز در تعالیم دینی ما از این قاعده مستثنی نخواهد بود (عسکری، ۱۳۹۳: ۴۲).

از سوی دیگر، مربیان، برنامه‌ریزان درسی و آموزشی، مسئولیت سنگین تربیت فرزندان جامعه را برعهده دارند و باید در جهت شناخت عوامل و عناصری که در برآیند تعلیم و تربیت دخالت دارند کوشش کنند. نیازها و ویژگی‌های جامعه‌ی گذشته، امروز و آینده را بشناسند و برنامه‌های تربیتی را مطابق با این نیازهای فردی طراحی کنند. بنابراین برنامه‌های درسی و باورها و اندیشه‌های تربیتی ما نیازمند تغییر و تحولی اساسی خواهد بود که این تغییر و تحول مستلزم شناخت عمیق‌تر ماهیت برنامه‌ی درسی و طراحی برنامه‌های درسی مناسب است (یارمحمدیان، ۱۳۹۶: ۸۹).

این در حالی است که از اصولی که در طراحی و تدوین برنامه‌های درسی باید به آن توجه شود اصل توجه به صبر است. از آموزه‌های بسیار مهم دینی که در پیشگیری و درمان آسیب‌های روحی روانی نقش بسزایی دارد، صبر و بردباری است. توجه فراوان قرآن به صبر به خاطر ارزش دینی و اخلاقی است. صبر هم یک ضرورت دنیوی است و هم یک ضرورت دینی و سبب رشد و تعالی و تکامل انسان می‌شود.

در زمینه صبر تحقیقات بسیاری صورت گرفته است که هر یک به نوعی تلاش کرده است صبر را از جهات گوناگون مورد بررسی قرار دهد. به عنوان نمونه کتاب الاخلاق، با توجه به آیات و روایات، سعی کرده است به طور مختصر چیستی، اقسام، فضیلت و بالاخره، شیوه‌های تحصیل صبر را بیان نماید (شبر، ۱۳۸۲: ۵۲). سرتیپی (۱۳۹۵: ۴۵)، در تحقیقی با عنوان "کارآمدی آموزش صبر براساس مؤلفه‌های صبر در الگوی اسلامی شادکامی، بر به باشی روان‌شناختی زنان خانه‌دار" نشان داد که برنامه مداخله آموزش صبر با تأکید بر آموزه‌های اسلامی در به باشی روان‌شناختی زنان مؤثر است.

اعتقاد بر این است برنامه درسی مهمترین عنصر تشکیل‌دهنده آموزش و پرورش امروز است و به منزله قلب این نظام عمل می‌کند. قسمت عمده‌ای از برنامه درسی که در نظام آموزشی متمرکز کشور ما، تعریف و تنظیم آن بعهدہ کارشناسان و متخصصان وزارت آموزش و پرورش می‌باشد طراحی برنامه درسی است. طراحی برنامه درسی شامل چهار فعالیت کاملاً مشخص تدوین اهداف، انتخاب محتوای تجارب یادگیری و وسایل آموزشی، تعیین روش‌های مؤثر تدریس و تنظیم ضوابط و معیارهای ارزشیابی است (تقی‌پورظهیر، ۱۳۸۷: ۱۵۳). از سوی دیگر، با توجه به جایگاه برنامه‌های درسی و به ویژه برنامه درسی دوره ابتدایی که مقطعی سرنوشت ساز است و شالوده‌ی فکری و شخصیتی افراد در آن پی‌ریزی می‌شود و نیز با توجه به لزوم طراحی برنامه‌های درسی بهینه ابتدایی که تغییرات اساسی در آن‌ها صورت گرفته است

و لزوم حرکت در مسیر تحقق اهداف و همسوسازی این حوزه‌ها با برنامه‌ی درسی ملی کشورمان، لذا برنامه درسی این پایه نیاز بیشتری به بررسی و مطالعه دارد. از سوی دیگر، با وجود اهمیت غیرقابل انکار صبر و بالا بردن تحمل و توان افراد، در برابر مشکلات و سختی‌های زندگی، در بررسی نقش و تأثیر آموزه‌های دینی از جمله صبر، ادبیات قابل ملاحظه‌ای به چشم نمی‌خورد. از این رو با توجه به ظرفیت فراوان دین مبین اسلام و فرهنگ و ادبیات ایرانی و اینکه در جامعه ما، بسیاری از رفتارها مستقیم و غیرمستقیم متأثر از آموزه‌ها و باورهای دینی بوده و اغلب با آن‌ها ارزیابی می‌شوند. لذا در این پژوهش به طراحی و اعتبارسنجی الگوی آموزشی و پرورشی مبتنی بر صبر در دوره ابتدایی پرداخته شد و در نهایت الگوی مناسب آموزشی و پرورشی طراحی و اعتبارسنجی گردید. بر این اساس برای طراحی الگوی آموزشی و پرورش در این تحقیق، عناصر برنامه‌های درسی برگرفته از مدل تایلر (۱۹۴۹) (Tyler) مدنظر قرار گرفته است. بنابراین هدف اصلی پژوهش طراحی و اعتبارسنجی الگوی مناسب آموزشی و پرورشی مبتنی بر صبر بر اساس آموزه‌های اسلامی در دوره ابتدایی می‌باشد. بر این اساس سؤال اصلی پژوهش این است که الگوی آموزشی و پرورشی صبر بر اساس آموزه‌های اسلامی در دوره ابتدایی چگونه است و از چه اعتباری برخوردار می‌باشد؟

۲. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

خداوند در قرآن با بشارت‌های فراوان، انسان‌ها را به صبر دعوت کرده و به آنان پاداشی بی‌نهایت وعده می‌دهد. «... إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ». (سوره زمر/۱۰). «صبر» و مشتقات آن بیش از صد بار در قرآن ذکر شده است در چهار آیه از قرآن بعد از این که خداوند آیات الهی را می‌شمارد، می‌فرماید: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ؛ در این آیات نشانه‌هایی است برای کسانی که اهل صبر و شکر باشند.» در آیه‌ای از قرآن نیز بعد از بیان شمه‌ای از شرح حال حضرت ایوب علیه‌السلام، برای ستایش آن حضرت می‌فرماید: «إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا، نِعْمَ الْعَبْدُ، إِنَّهُ أُوَّابٌ؛ ما او را صابر یافتیم؛ عجب بنده خوبی!» ظاهراً توصیف آن حضرت به خوبی به واسطه صبر اوست. در آیات دیگری نیز می‌فرماید: «وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ؛ «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ؛» «وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» تعبیرات فراوان دیگری نیز در مدح «صبر» در قرآن کریم آمده است. در سوره عصر هم دو چیز را عامل اصلاح اجتماع معرفی می‌کند و آن این که مؤمنان یکدیگر را سفارش کنند به این که ملازم حق و اهل صبر باشند. خداوند می‌توانست در این

سوره کوچک که می‌خواهد در آن ابتدا عصاره تعالیم اسلام برای رشد و کمال انسان و وظیفه عمومی هر فرد، و در مرحله بعد، عامل مهم همبستگی اجتماعی و تأثیر و تأثرات بین افراد را بیان کند، امور دیگری مثل توکل، اخلاص و یا تقوا را به عنوان ارزش‌های معنوی معرفی کند؛ اما به جای همه آن‌ها «صبر» را عنوان کرده است (قرآن کریم) لذا این ویژگی درونی (صبر) را باید در اوایل کودکی رشد و پرورش داد. بنابراین نظام خانواده و آموزشی لازم است با در نظر گرفتن تمهیدات لازم در این خصوص زمینه رشد و پرورش این ویژگی را در کودکان و دانش‌آموزان خود فراهم آورند. در این میان نظام آموزش و پرورش به عنوان نظام مهم اجتماعی وظیفه مهمی بر عهده دارد. رسالت این نظام علاوه بر انتقال میراث فرهنگی و تجارب بشری به نسل جدید، ایجاد تغییرات مطلوب در شناخت‌ها، نگرش‌ها و در نهایت رفتار کودکان، نوجوانان و جوانان است. برای نیل به این اهداف در هر کشوری سرمایه‌های فراوانی برای آموزش و پرورش کودکان، نوجوانان و جوانان هزینه می‌شود (صافی، ۱۳۸۵). خویشتن‌داری در سختی و تنگی، شکیبایی و خودداری نفس بر آنچه که عقل و شرع حکم می‌کند و آن را می‌طلبد یا آنچه را که عقل و شرع، خودداری نفس از آن را اقتضا می‌کند. پس صبر و شکیبایی لفظ عامی است و چه بسا بر حسب اختلاف مورد، نام‌های گوناگونی داشته باشد (راغب اصفهانی، ۱۳۸۲). «صبر» در لغت به معنای بازداشتن است و مفهوم آن عبارت است از: وادار کردن خود به آنچه عقل و دین اقتضا می‌کند و بازداشتن از آنچه عقل و دین نهی می‌کند (زارع‌بوانی، ۱۳۹۲: ۴۸). صبر، در اصل به معنای عزم قوی برای انجام کار و ادامه کار با پشتکار و استقامت خلل ناپذیر است. حضرت علی (ع) در این باره فرموده‌اند: «صبر مبارزه با حوادث است» (فیض کاشانی، ۱۳۷۹: ۸۸). صبر، از مهم‌ترین ارکان ایمان است و پیامبر اکرم (ص) آن را نیمی از ایمان دانسته‌اند. در قرآن کریم، واژه «صبر» بیش از هفتاد بار تکرار شده است و جالب اینکه هیچ یک از فضیلت‌های دینی، به اندازه صبر در قرآن تکرار نشده است (محمدی اشتهاردی ۱۳۸۳: ۳۰). صبر در قرآن نیز، به معنای ثبات، استحکام و قدرت مقاومت روح مطرح است. مقاومت در سختی انجام وظیفه، مقاومت در برابر تحریکات داخلی نفسانی و مقاومت در برابر ناملازمات روزگار (مطهری، ۱۳۷۳).

عسکری (۱۳۹۳)، در مقاله‌ی با عنوان "کارکردهای تربیتی صبر و نقش آن در سلامت روان از منظر قرآن و روایات" نشان داد که از دیدگاه قرآن صبر در بعد تربیتی سبب می‌شود که انسان در برابر مشکلات و حوادث سخت زندگی مقاومت نماید، توان تحمل انسان را ارتقاء بخشد و کارایی انسان را بالا می‌برد و سبب رهایی از تنیدگی، موفقیت در عرصه‌های مختلف،

مهار کردن و خشم می‌گردد که همه این‌ها سبب بهداشت روان انسان می‌گردد. حسین ثابت (۱۳۸۷)، در پژوهشی که روی سه گروه از دختران مقطع اول دبیرستان انجام پذیرفت نتایج نشان داد که آموزش صبر منجر به کاهش اضطراب، افسردگی و افزایش شادکامی می‌شود. پورنعمتی، گلزاری و باقری (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان "بررسی اثربخشی آموزش صبر به شیوه پروهی بر کاهش علائم افسردگی و فشار روانی حاصل از داغ دیدگی در مادرانی که فرزند خود را از دست داده‌اند" نشان داد این پژوهش شامل مادران داغدار فرزندی بود که مدت سه ماه تا یک سال از مرگ فرزندانشان می‌گذشت و نمرات افسردگی یک در محدوده افسردگی شدید قرار داشت. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که آموزش صبر، در کاهش میزان افسردگی و استرس ادراک شده مادران داغ دیده مؤثر است. اسکندری، طاسکوه (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان "نقش سازنده صبر در زندگی فردی و اجتماعی انسان از دیدگاه امام علی (ع) با تکیه بر نهج‌البلاغه" نتیجه این پژوهش نشان‌دهنده آن است که هر چه انسان ایمانش بیشتر باشد، در برابر مصائب و مشکلات زندگی صبورتر خواهد بود و بالعکس. به وجود آمدن هر یک از اخلاقیات ایمانی نیازمند صبر استقامت رابطه ایمان و صبر رابطه‌ای دوسویه است و صبر در مصائب و سختی‌ها منجر به کشف توانایی‌ها و قدرت درونی انسان می‌شود و همچنین سنت زندگی در دنیا آمیخته با مصائب و سختی است تا انسان خودش را بشناسد و در نهایت اینکه بلایا برای انسان مؤمن مظهر لطف پروردگار است. حق‌جو (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان "پیش‌بینی افکار خودکشی در دانشجویان بر مبنای صبر و تنظیم هیجانی" نتایج این تحقیق حاکی از آن است که عدم مؤلفه صبر و کنترل بر هیجانات قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده افکار خودکشی هستند. تنظیم هیجانی و ویژگی صبر در افراد به عنوان سپری است برای جلوگیری از افکار خودکشی. امری (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان "نشانه‌شناسی صبر بر معصیت با تکیه بر منابع اسلامی" در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - کتابخانه‌ای و با تکیه بر منابع اسلامی، به شناسایی و طبقه‌بندی نشانه‌های صبر بر معصیت در چهار بعد شناختی، هیجانی، انگیزشی و رفتاری پرداخته شده است. ضمن بررسی نشانگان کلی صبر، به طور ویژه آن دسته از نشانه‌هایی که می‌توانند در موقعیت معصیت محقق شوند، شناسایی و تبیین شده‌اند. نتایج نشان داد که در بعد شناختی سه نشانه، در بعد هیجانی چهار نشانه، در بعد انگیزشی یک نشانه و در بعد رفتاری سه نشانه می‌تواند حاکی از ویژگی صبر بر معصیت باشند. زارع بوانی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان "اثربخشی آموزش صبر بر امید و بهزیستی روانشناختی در مادران کودکان کم توان ذهنی" نتیجه این تحقیق نشان داد که

آموزش صبر بر امید و به به باشی روانشناختی مادرانی که در شرایط سخت نگه داری از فرزند ناتوان ذهنی هستند مؤثر بوده و بعد از آموزش صبر این گروه از مادران از امید و به باشی روانشناختی بالاتر برخوردار بودند. مقصودی مدیح (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان " تعیین اثربخشی آموزش صبر بر توانمندی‌های شخصیت و کیفیت زندگی زنان سرپرست خانوار" نتیجه بدست آمده از این تحقیق نشان داد آموزش صبر در طی ۸ جلسه بر توانمندی‌های شخصیت (عدالت، میانه‌روی) و کیفیت زندگی مؤثر بوده است و سبب افزایش این دو ویژگی در زنان خانه دار می‌شود. به اعتقاد فونتولاکیس و همکاران (Fountoulakis, 2018: 495) با اتکا به خداوند و صبر، می‌توان موقعیت‌های غیرقابل کنترل را در اختیار خود درآورد و سخت‌رویی را افزایش داد. نتایج پژوهش‌های هاسر (Hauser, 2016: 15)، یانگ (Yang, 2006: 30)، بوالهروی و همکاران (۱۳۹۱) و پارک (Park 2011:267) بیانگر این است که نگرش مذهبی در موقعیت‌های دردناک بر توانایی شخص برای مقابله با مشکلات تأثیر گذاشته و باعث افزایش سخت‌رویی او می‌شود. ایزدی طامه (۱۳۸۹) در بررسی اثربخشی آموزش صبر بر سخت‌رویی به این نتیجه رسید که آموزش صبر بر افزایش سخت‌رویی افراد تأثیر مثبت دارد. حسین ثابت (۱۳۸۷) به تأثیر آموزش صبر بر کاهش اضطراب و افزایش شادکامی اشاره دارد. قربانعلی پور و یعقوبی (۱۳۹۰) قربانعلی و همکاران (۱۳۸۹: ۶۳)، اکبری‌زاده و همکاران (۱۳۹۰) و حاتمی و شعبانی (۱۳۸۹) به وجود رابطه مثبت میان دینداری و متغیرهای روانشناختی اشاره دارد.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توسعه‌ای - کاربردی و با توجه به رویکردهای اتخاذشده، آمیخته (کیفی و کمی) است. در بخش اول از روش تحلیل اسنادی استفاده شده است به عبارتی منابع و آموزه‌های اسلامی مرتبط از جمله؛ قرآن و نهج البلاغه و مقالات در دسترس در این ارتباط مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند. جامعه مورد بررسی در این بخش شامل؛ کلیه اسناد و منابع مرتبط با صبر از جمله؛ قرآن، نهج البلاغه و احادیث می‌باشد. در بخش دلفی جامعه آماری شامل اساتید، دانشجویان دکتری و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها با رشته تحصیلی مرتبط که تعداد ۳۱ نفر (۳۱ نفر اشباع داده‌ها) و در نهایت برای طراحی مدل از تکنیک دلفی استفاده شد جامعه آماری در این بخش شامل متخصصان آموزه‌های اسلامی و برنامه درسی (اساتید،

دانشجویان دکتری و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها با رشته تحصیلی مرتبط با تحقیق می‌باشد.

نمونه مورد بررسی به ترتیب در بخش اول و تحلیل اسنادی شامل کلیه اسناد و منابع که با استفاده از روش تمام شماری انتخاب شدند. در بخش دوم و برای طراحی مدل از تکنیک دلفی استفاده شد و در بخش سوم نمونه آماری شامل ۳۸۴ نفر (براساس فرمول کوکران و برای حجم جامعه نامشخص) از متخصصان (اساتید، دانشجویان دکتری و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها با رشته تحصیلی مرتبط با تحقیق) که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند از آن‌جا که معیارهای دقت در تحلیل محتوی کیفی شامل اعتبار، انتقال‌پذیری و قابلیت تأیید می‌باشد. بنابراین جهت تعیین اعتبار از راهبرد بازبینی مشارکت‌کنندگان و بازبینی صاحب‌نظران و متخصصان استفاده شد. برای سنجش بازبینی مشارکت‌کنندگان علاوه بر بازگرداندن گفتار و تجربیات صاحب‌نظران و متخصصان در طول مصاحبه، متن کامل کدها و طبقات در اختیار ۵ نفر از متخصصان قرار گرفت و نظرات ایشان در اصلاح و یا تأیید مورد استفاده قرار گرفت. برای بررسی انتقال‌پذیری نیز متن کامل به همراه کدها و طبقات در اختیار سه تن از اعضا قرار گرفت. همچنین در ارتباط با تأییدپذیری فرایند تلاش گردید تا کلیه فعالیت‌ها به دقت ثبت گردد. جهت رعایت شرایط اخلاقی ضمن ایجاد جو صمیمی در گروه سعی گردید تا رضایت ایشان جهت شرکت در گروه جلب گردد.

جدول ۱. نمونه‌ای از کدگذاری منابع

آیه	تفسیر آیه	کدگذاری‌ها
«رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَبَتُّ أَقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»؛ (بقره/۲۵۰).	پروردگارا بر ما صبر و مقاومتی فرو ریز و گام‌های ما را استوار گردان و ما را بر گروه کافران پیروز کن. در این آیه سخن از گروه مؤمنی است که برای انجام یک واجب، رهسپار میدان پیکار شده و خود را برای مقابله با دشمنی نیرومند آماده ساخته‌اند. اینان از خدا می‌خواهند که روح مقاومت و پایداری در برابر موانع را در آنان بدمد و از نتیجه و ثمره لذت بخش آن یعنی پیروزی بر دشمن بر خوردارشان سازد. معنای صبر در این آیه نیز کاملاً آشکار و منطبق با صبر بر اطاعت است (خامنه‌ای، ۱۳۵۸، ص ۳۶).	- پیروزی بر دشمن از طریق مقاومت و پایداری - جایگاه صبر بر اطاعت
«أَمَّا مَنْ طَغَى وَ آثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا... وَ أَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ	« اما آن کسی که طغیان کرده، و زندگی دنیا را مقدم داشته... و آن کس که از مقام پروردگارش ترسان باشد و نفس را از هوی بازدارد...». این آیه به دو گروه از انسان‌ها اشاره دارد که یک	- کنترل هوای نفس

آیه	تفسیر آیه	کدگذاری‌ها
رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ. (نازعات/۳۷ و ۴۰).	گروه از آن‌ها در مقابل هوای نفس خود سر فرود آورده و در مقابل زرق و برق آن، صبر خود را از کف داده؛ اما گروه دیگر به خاطر ترس از مقام پروردگار خویش، نفس خویش را حبس نموده و صبر را پیشه‌ی خود می‌سازد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲: ج ۲۶، ص ۱۰۷).	

۴. یافته‌ها

در ابتدا آیات قرآن، نهج‌البلاغه و اسناد و مقالات مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند و کدها در قالب مضامین مرتب شدند. بعد از مکتوب نمودن داده‌ها، و با مطالعه مکرر و ثبت ایده‌های اولیه، تلاش گردید تا کدهای معنادار مشخص گردد. نتایج حاصل از تحلیل و استخراج کدها به شکل ادغام شده و نهایی مضامین پایه‌ی مستخرج از تحلیل‌ها آیات قرآن، نهج‌البلاغه و اسناد و مقالات در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. شکل ادغام شده و نهایی مضامین پایه‌ی مستخرج از تحلیل‌ها آیات قرآن، نهج‌البلاغه و اسناد و مقالات

فراوانی	کدهای
۱	- بهرمندی از پاداش بینهایت
۱	- آشنایی با مسیرهای انحرافی
۱	- پیشگیری مسیرهای انحرافی
۲	- پیروزی بر دشمن از طریق مقاومت و پایداری
۱	- جایگاه صبر بر اطاعت
۱	- کنترل هوای نفس
۱	- عدم تأثیر مصائب و مشکلات در زندگی
۱	- تنظیم و تطبیق تمرین و ممارست
۱	- خودسازی و آمادگی روحی، جسمی و علمی در مسیر الهی و قرب به خداوند
۱	- صبر و استقامت نشانه ایمان راستین
۲	- صبر زمینه‌ساز انفعال در برابر ناملایمات
۱	- صبر زمینه‌ساز کاهش خطا است

فراوانی	کدهای
۲	- صبر زمینه‌ساز کاهش حرکات غیر منظم و نامتعادل
۱	- صبر زمینه‌ساز کاهش اظهار برتری بر دیگران
۱	- صبر جلوگیری از سستی ست
۱	- صبر زمینه‌ساز جهاد با دشمن
۱	- صبر زمینه‌ساز جلوگیری از آسیب از ناحیه‌ی دشمنان
۱	- صبر پرهیز از تصمیم‌های عجولانه
۱	- صبر و استقامت زمینه‌ساز پیشبرد برنامه‌هاست
۱	- صبر زمینه‌ساز دوستی گرم و صمیمی ست
۱	- صبر زمینه‌ساز نعمت‌های بهشتی ست
۱	- صبر زمینه‌ساز عفو و گذشت
۱	- صبر زمینه‌ساز یاد خدا بودن
۲	- صبر زمینه‌ساز ثبات و مقاومت
۱	- صبر زمینه‌ساز منطقی برخورد کردن
۱	- صبر زمینه‌ساز متوکل بر خدا
۱	- صبر زمینه‌ساز خویش‌نوازی در مقابل مصائب
۱	- صبر زمینه‌ساز نجات‌ست
۱	- صبر زمینه‌ساز پیروزی‌ست
۱	- صبر زمینه‌ساز شوق، ترس، زهد و انتظار
۲	- صبر زمینه‌ساز عمل و آینده‌نگری و استقامت
۱	- صبر وسیله نجات
۱	- صبر زمینه‌ساز دور کردن اندوه
۲	- صبر زمینه‌ساز نیکوترین خصلت
۱	- صبر زمینه‌ساز تمرین بردباری
۱	- صبر زمینه‌ساز خرسندی
۲	- فواید صبر برای تربیت نفس
۱	- تقویت شخصیت
۱	- افزایش توانایی انسان در برابر سختی‌ها
۱	- صبر بسیج نیرو برای ادامه‌ی جهاد در راه اعتلای دین
۱	- صبر راهنمای و سکان علم
۱	- صبر سبب تقویت روان

فرآوانی	کدهای
۱	- صبر زمینه‌ساز شکل‌گیری شخصیت انسان
۱	- صبر راهی برای مبارزه با نفس
۱	- صبر زمینه ساز رشد و تعالی انسان

در جدول شماره ۲ کدهای استخراج شده حاصل از ادغام قرآن، نهج البلاغه و مقالات و اسناد و مدارک علمی و منابع آمده است. در این بخش تلاش شده است تا کدها (۴۵ کد) در قالب مضامین مرتب شوند.

در ادامه و بعد از تحلیل محتوی اسنادی، کدهای مستخرج شده ادغام در قالب یک پرسشنامه برای اجرای تکنیک دلفی آمده و در اختیار ۳۱ نفر از خبرگان قرار گرفت و در نهایت با اجرای چهار مرحله به شرح زیر انجام شد. در مرحله اول: سؤالات تحقیق برای مناسب بودن کلمات از قبیل ابهام و عدم وضوح مورد بررسی اولیه قرار گرفت، در مرحله دوم: پرسشنامه تدوین شده با استفاده از مقیاس و به صورت کمی استخراج و میزان توافق و عدم توافق آن مشخص شد در ضمن در این مرحله از افراد خواسته شد تا استدلال و دلیل اولویت‌بندی خود بین آیتم‌ها را بیان نمایند، در مرحله سوم، از شرکت‌کنندگان درخواست شد تا پاسخ‌ها را مجدداً مرور نموده در صورت نیاز در نظرات و قضاوت‌های خود، تجدیدنظر کرده و دلایل خود را در موارد عدم اجماع ذکر نمایند و در مرحله چهارم: لیست آیتم‌های باقیمانده، رتبه‌بندی‌ها، نظرات اقلیت و موارد اجماع بین گروه‌ها توزیع و آخرین فرصت را برای شرکت‌کنندگان فراهم تا در نظرات خود تجدید نظر کنند. نتایج نهایی تکنیک دلفی در نمودار ۱ به تفکیک مؤلفه آمده است.

نمودار ۱. الگوی برنامه درسی مبتنی بر صبر بر اساس آموزه‌های اسلامی

آخرین گام در پژوهش حاضر، اعتبار سنجی الگوی است. داده‌ها از طریق پرسشنامه با طیف لیکرت (خیلی زیاد، زیاد متوسط، کم و خیلی کم)، تدوین و در اختیار ۳۸۴ نفر از متخصصان قرار داده شد و در نهایت ۳۶۱ پرسشنامه ارجاع شد و داده‌های جمع‌آوری شده مورد تحلیل قرار گرفتند. لذا برای اعتبارسنجی مدل از مدل معادلات ساختاری استفاده شد. در

طراحی و اعتباربخشی الگوی ... (گلستان صیاح کوکیانی و دیگران) ۲۶۳

این بخش برای تحلیل اکتشافی از نرم‌افزار SPSS ویرایش ۲۳ و برای تحلیل عاملی تأییدی از نرم‌افزار پی ال اس اسمارت استفاده شد.

نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف نرمال بودن داده‌ها را تأیید نمود. آماره z کولموگروف-اسمیرنوف در سطح ($P \geq 0/05$) معنی دار نمی‌باشند. از این رو می‌توان گفت که توزیع داده‌های بدست آمده از پرسشنامه در بین نمونه با توزیع آن در جامعه نرمال است. همچنین براساس نتایج مقدار آزمون KMO برابر با $0/858$ می‌باشد لذا حجم نمونه برای این بررسی رضایت بخش است و نتیجه می‌گیریم که داده‌های پرسشنامه مورد نظر به تعدادی عامل‌های زیربنایی و بنیادی قابل تقلیل است. همچنین نتیجه آزمون بارتلت ($7955/774$) که در سطح خطای کوچکتر از $0/01$ معنی دار است، نشان می‌دهد که ماتریس همبستگی بین گویه‌ها، ماتریس واحد و همانی نمی‌باشد. یعنی از یک طرف بین گویه‌های داخل هر عامل همبستگی بالایی وجود دارد و از طرف دیگر بین گویه‌های یک عامل با گویه‌های عامل دیگر، هیچ‌گونه همبستگی مشاهده نمی‌شود.

جدول ۳. شناخت سهم هر عامل در تبیین مجموع واریانس تمامی گویه‌ها

مؤلفه‌ها	مقدار ویژه اولیه		کل	
	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس		
۱	۲۶/۳۲۹	۲۶/۳۲۹	۱۱/۰۵۸	
۲	۳۶/۲۳۳	۹/۹۰۴	۴/۱۶۰	
۳	۴۲/۱۰۶	۵/۸۷۳	۲/۴۶۶	
۴	۴۶/۸۳۲	۴/۶۲۶	۱/۹۴۳	

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌کنید، ۴ عامل دارای مقدار ویژه بالاتر از یک هستند. بنابراین از کل ۴۲ سؤال (گویه) می‌توان ۴ عامل ساخت. سهم هر عامل در تبیین ۴۲ گویه به صورت نزولی است. یعنی عامل اول بیشترین سهم ($26/329$ درصد با مقدار ویژه $26/329$) و عامل چهارم کمترین سهم ($4/626$ درصد با مقدار ویژه $46/832$) در تبیین واریانس ۴۲ گویه است. در مجموع تمامی ۴ عامل با مقادیر ویژه بالاتر از یک توانسته‌اند $46/832$ درصد از واریانس ۴۲ گویه مربوط به پرسشنامه را تبیین کنند.

۲۶۴ تفکر و کودک، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

جدول ۴. ماتریس چرخش یافته پرسشنامه

عامل‌ها				سؤالات
عامل چهارم	عامل سوم	عامل دوم	عامل اول	
			۰/۷۲۱	سؤال ۱
			۰/۷۳۰	سؤال ۲
			۰/۷۲۸	سؤال ۳
			۰/۶۵۳	سؤال ۴
			۰/۷۵۶	سؤال ۵
			۰/۸۴۳	سؤال ۶
			۰/۶۵۴	سؤال ۷
			۰/۷۹۷	سؤال ۸
			۰/۸۴۱	سؤال ۹
			۰/۸۱۵	سؤال ۱۰
			۰/۷۵۰	سؤال ۱۱
			۰/۶۴۰	سؤال ۱۲
			۰/۸۶۴	سؤال ۱۳
			۰/۸۲۲	سؤال ۱۴
			۰/۷۲۱	سؤال ۱۵
			۰/۵۰۲	سؤال ۱۶
			۰/۸۰۹	سؤال ۱۷
			۰/۷۸۷	سؤال ۱۸
			۰/۷۴۳	سؤال ۱۹
			۰/۸۸۰	سؤال ۲۰
			۰/۷۹۰	سؤال ۲۱
		۰/۸۹۹		سؤال ۲۲
		۰/۶۲۵		سؤال ۲۳
		۰/۶۲۰		سؤال ۲۴
		۰/۶۷۳		سؤال ۲۵
		۰/۷۵۰		سؤال ۲۶
		۰/۷۲۵		سؤال ۲۷
		۰/۸۲۶		سؤال ۲۸

طراحی و اعتباربخشی الگوی ... (گلستان صیاح کوکیانی و دیگران) ۲۶۵

عامل‌ها				سؤالات
عامل اول	عامل دوم	عامل سوم	عامل چهارم	
	۰/۸۸۵			سؤال ۲۹
	۰/۷۲۹			سؤال ۳۰
		۰/۵۶۹		سؤال ۳۱
		۰/۵۵۳		سؤال ۳۲
		۰/۷۷۰		سؤال ۳۳
		۰/۸۲۱		سؤال ۳۴
		۰/۸۲۴		سؤال ۳۵
		۰/۶۱۵		سؤال ۳۶
		۰/۷۱۵		سؤال ۳۷
۰/۹۵۸				سؤال ۳۸
۰/۸۶۷				سؤال ۳۹
۰/۷۱۳				سؤال ۴۰
۰/۸۳۷				سؤال ۴۱
۰/۶۲۴				سؤال ۴۲

جدول شماره ۴ تعداد گویه‌های مورد نظر که در زیر عامل‌های ۱ تا ۴ آمده‌اند و در واقع مؤثرترین سؤالات مورد نظر در مورد پرسشنامه را نشان می‌دهد، می‌باشد. در جدول ماتریس چرخش یافته نشان می‌دهد که همه سؤالات مؤثراند و باید مورد استفاده قرار گیرند و نیازی به حذف هیچ یک از سولات پرسشنامه نمی‌باشد.

جدول ۵. آمار توصیفی آیتم‌ها در گروه نمونه روایی یابی

گویه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	آلفای در صورت حذف گویه	همبستگی با کل	آلفای کل
۱	۳/۰۵۶	۱/۰۶	۰/۹۰۷	۰/۷۱۸	۰/۸۷
۲	۳/۲۹	۱/۱۷	۰/۹۰۸	۰/۵۲۰	
۳	۲/۴۵	۱/۰۴	۰/۹۰۷	۰/۶۸۲	
۴	۲/۹۱	۱/۲۴	۰/۹۰۵	۰/۶۱۹	
۵	۳/۱۰	۱/۱۶	۰/۹۰۶	۰/۶۴۸	
۶	۲/۷۷	۱/۰۹	۰/۹۰۷	۰/۵۰۲	
۷	۳/۴۸	۱/۰۵	۰/۹۰۸	۰/۵۷۷	

۲۶۶ تفکر و کودک، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

گویه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	آلفای در صورت حذف گویه	همبستگی با کل	آلفای کل
۸	۳/۷۲	۱/۹۱	۰/۹۰۸	۰/۵۶۱	
۹	۳/۵۱	۱/۱۲	۰/۹۰۸	۰/۵۳۹	
۱۰	۳/۸۰	۱/۰۵	۰/۹۰۸	۰/۴۵۱	
۱۱	۳/۰۲	۱/۲۰	۰/۹۰۸	۰/۵۳۰	
۱۲	۳/۱۸	۱/۹۹	۰/۹۰۸	۰/۴۸۶	
۱۳	۲/۹۹	۱/۳۴	۰/۹۰۶	۰/۵۴۱	
۱۴	۲/۷۶	۱/۵۲	۰/۹۰۷	۰/۶۷۸	
۱۵	۲/۵۰	۱/۹۳	۰/۹۰۵	۰/۷۱۱	
۱۶	۲/۳۳	۱/۱۶	۰/۹۰۵	۰/۶۹۴	
۱۷	۲/۲۱	۱/۳۰	۰/۹۰۶	۰/۷۲۵	
۱۸	۳/۱۳	۱/۱۵	۰/۹۰۷	۰/۵۰۳	
۱۹	۳/۱۵	۱/۲۵	۰/۹۰۹	۰/۳۸۸	
۲۰	۲/۳۶	۱/۳۹	۰/۹۰۸	۰/۵۱۴	
۲۱	۱/۷۵	۱/۵۶	۰/۹۰۷	۰/۶۰۰	
۲۲	۲/۴۴	۱/۴۹	۰/۹۱۰	۰/۵۰۱	
۲۳	۲/۸۱	۱/۱۵	۰/۹۰۷	۰/۵۰۹	
۲۴	۳/۳۰	۱/۱۸	۰/۹۰۶	۰/۵۵۵	
۲۵	۳/۸۲	۱/۷۳	۰/۹۰۶	۰/۶۳۲	
۲۶	۲/۹۸	۱/۳۲	۰/۹۰۷	۰/۶۹۵	
۲۷	۳/۹۸	۱/۲۵	۰/۹۰۷	۰/۴۳۶	
۲۸	۲/۵۰	۱/۲۹	۰/۹۰۵	۰/۶۹۵	
۲۹	۲/۷۰	۱/۳۷	۰/۹۰۵	۰/۶۷۴	
۳۰	۲/۷۳	۱/۳۸	۰/۹۰۴	۰/۷۷۱	
۳۱	۲/۴۱	۱/۳۶	۰/۹۰۵	۰/۶۴۱	
۳۲	۳/۱۶	۱/۱۶۴۸	۰/۹۰۶	۰/۵۷۱	
۳۳	۳/۷۰	۱/۲۵	۰/۸۱۳	۰/۴۸۶	
۳۴	۳/۴۹	۱/۱۷	۰/۹۱۰	۰/۵۸۰	
۳۵	۳/۵۸	۱/۱۸	۰/۹۱۰	۰/۵۶۱	
۳۶	۳/۳۱	۱/۲۸	۰/۹۱۱	۰/۵۰۱	
۳۷	۳/۵۶	۱/۱۴	۰/۹۱۰	۰/۴۲۷	

طراحی و اعتباربخشی الگوی ... (گلستان صیاح کوکیانی و دیگران) ۲۶۷

گویه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	آلفای در صورت حذف گویه	همبستگی با کل	آلفای کل
۳۸	۳/۵۸	۱/۲۴	۰/۹۱۰	۰/۵۰۲	
۳۹	۳/۳۳	۱/۲۶	۰/۹۱۴	۰/۴۳۷	
۴۰	۳/۸۷	۱/۰۸۷۵	۰/۹۱۱	۰/۵۳۱	
۴۱	۳/۰۶	۱/۴۰	۰/۹۱۱	۰/۴۹۷	
۴۲	۳/۲۵	۱/۱۷	۰/۸۱۱	۰/۳۷۲	

همان طور که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌کنید مقدار آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه و برای گویه‌ها به ترتیب در جدول آمده است که نشان‌دهنده آن است که این پرسشنامه دارای پایایی بالایی است.

جدول ۶. آزمون ضریب همبستگی پیرسون بین عامل‌ها و کل آزمون و هر یک از خرده مقیاس‌ها با یکدیگر

متغیر	۱	۲	۳	۴	۵
(کلی)	۱				
هدف	۰/۹۲۸**	۱			
محتوی	۰/۸۷۰**	۰/۸۲۲**	۱		
روش	۰/۵۸۶**	۰/۳۰۷**	۰/۲۹۹**	۱	
ارزشیابی	۰/۳۰۰**	۰/۳۱۱**	۰/۴۴۹**	۰/۶۱۹**	۱

$P \leq 0.05$ * $P \leq 0.01$ **

در ادامه جهت اطمینان از مدل معادلات ساختاری برای برازش مدل، تحلیل عامل تأییدی انجام گرفت که نتایج در جداول زیر آمده است.

جدول ۷. بارهای عاملی هر کدام از سؤالات

عناصر	سؤال	بار عاملی	T-Value
هدف	Q1	۰/۶۲۲	۵/۶۵
	Q2	۰/۴۶۲	۷/۶۰
	Q3	۰/۶۴۴	۴/۴۵

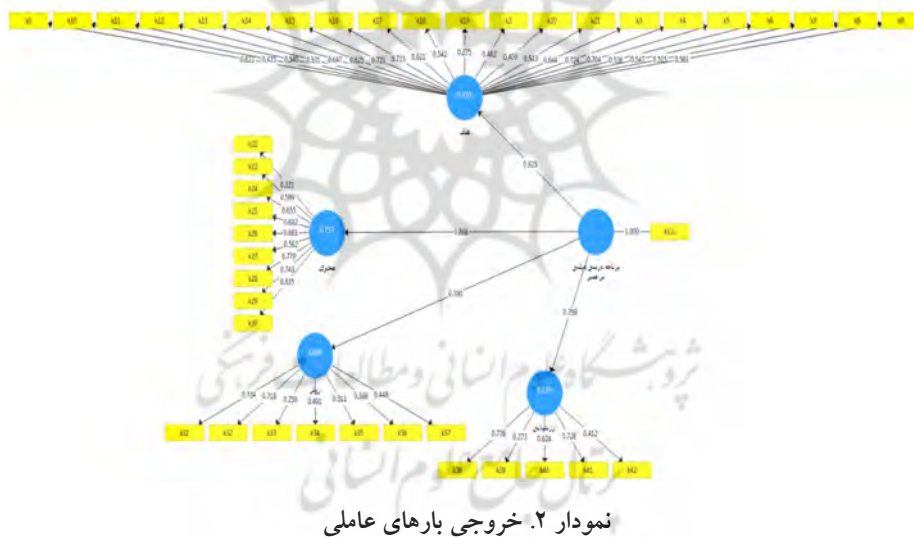
۲۶۸ تفکر و کودک، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

عناصر	سؤال	بارعاملی	T-Value	
	Q4	۰/۷۲۴	۴/۳۳	
	Q5	۰/۷۰۴	۷/۷۸	
	Q6	۰/۵۳۶	۹/۶۷	
	Q7	۰/۵۴۷	۸/۶۰	
	Q8	۰/۵۱۵	۷/۴۵	
	Q9	۰/۵۶۱	۵/۳۶	
	Q10	۰/۴۳۵	۶/۵۸	
	Q11	۰/۵۴۰	۶/۷۹	
	Q12	۰/۵۳۱	۶/۸۸	
	Q13	۰/۶۴۷	۹/۸۷	
	Q14	۰/۶۲۵	۶/۵۵	
	Q15	۰/۷۲۱	۵/۶۲	
	Q16	۰/۷۱۵	۸/۶۶	
	Q17	۰/۶۲۱	۸/۷۶	
	Q18	۰/۵۴۲	۸/۶۷	
	Q19	۰/۵۷۲	۴/۸۳	
	Q20	۰/۴۰۹	۷/۹۶	
	Q21	۰/۵۴۳	۵/۸۶	
	محتوی	Q22	۰/۶۳۱	۷/۷۶
		Q23	۰/۵۹۹	۷/۵۴
Q24		۰/۶۵۵	۵/۵۸	
Q25		۰/۶۸۲	۷/۸۷	
Q26		۰/۶۶۱	۵/۹۲	
Q27		۰/۵۶۲	۶/۷۶	
Q28		۰/۸۷۹	۷/۶۲	
Q29		۰/۸۴۳	۷/۴۳	
Q30		۰/۸۳۵	۸/۳۸	
روش		Q31	۰/۷۲۴	۸/۲۴
	Q32	۰/۷۱۸	۶/۱۸	
	Q33	۰/۴۵۰	۴/۵۸	

طراحی و اعتباربخشی الگوی ... (گلستان صیاح کوکیانی و دیگران) ۲۶۹

عناصر	سؤال	بارعاملی	T-Value
	Q34	۰/۴۹۱	۸/۴۶
	Q35	۰/۵۱۱	۵/۲۶
	Q36	۰/۴۸۸	۴/۵۸
	Q37	۰/۴۸۸	۶/۶۵
ارزشیابی	Q38	۰/۸۷۶	۴/۸۶
	Q39	۰/۴۷۳	۹/۲۸
	Q40	۰/۶۲۴	۸/۱۲
	Q41	۰/۸۲۸	۴/۸۳
	Q42	۰/۴۱۲	۹/۳۵

جدول شماره ۷ خروجی بارهای عاملی هر کدام از سؤالات را نشان می‌دهد و در ادامه نیز در نمودارهای زیر نشان داده شده است.

جدول ۸ اندازه اثر R^2 و Q^2

مقدار مورد تأیید		
R^2	قوی = ۰/۶۷ و بیشتر	۰/۳۳ تا ۰/۶۶ متوسط
Q^2	۰/۳۵ و بالاتر قوی	۰/۱۵ تا ۰/۳۴ متوسط
مقدار محاسبه شده		
عناصر	R^2	Q^2
هدف	۰/۶۳۶	۰/۲۶۰
محتوی	۰/۴۹۱	۰/۱۸۳
روش	۰/۳۹۹	۰/۱۹۰
ارزشیابی بی	۰/۳۴۱	۰/۱۷۱

پس از تأیید مناسب بودن مدل اندازه‌گیری باید به قابلیت اتکای مدل ساختاری اشاره کنیم که دو شاخص R^2 و معیار Q^2 برای دستیابی به این هدف است. با توجه به این توضیحات میزان R^2 برای متغیر هر چهار مؤلفه در حد متوسط است و شاخص Q^2 نیز برای هر چهار مؤلفه در حد متوسط است لذا برازندگی ساختاری مدل قابل قبول است.

۵. بحث

بر اساس یافته‌های تحقیق از ۴۵ شاخص حاصل از تحلیل محتوی با روش دلفی ۴۲ شاخص و در ۴ مؤلفه‌ها باقی ماندند. ۴ مؤلفه به ترتیب شامل؛ مؤلفه هدف ۲۱ شاخص شامل (بهرمندی از پاداش بینهایت، پیروزی بر دشمن از طریق مقاومت و پایداری، جایگاه صبر بر اطاعت، عدم تأثیر مصائب و مشکلات در زندگی، صبر و استقامت نشانه ایمان راستین، صبر زمینه‌ساز انفعال در برابر ناملازمات، صبر زمینه‌ساز کاهش حرکات غیر منظم و نامتعادل، صبر زمینه‌ساز کاهش اظهار برتری بر دیگران، صبر زمینه‌ساز جهاد با دشمن، صبر زمینه‌ساز جلوگیری از آسیب از ناحیه دشمنان، صبر زمینه‌ساز دوستی گرم و صمیمی ست، صبر زمینه‌ساز نعمت‌های بهشتی ست، صبر زمینه‌ساز عفو و گذشت، صبر زمینه‌ساز یاد خدا بودن، صبر زمینه‌ساز توکل بر خدا، صبر زمینه‌ساز دورکردن اندوه، صبر زمینه‌ساز نیکوترین خصلت، فواید صبر برای تربیت نفس، تقویت شخصیت، صبر بسیج نیرو برای ادامه‌ی جهاد در راه اعتلای دین، صبر راهنمای و

سکان علم، صبر سبب تقویت روان) می‌باشند. محتوی ۸ شاخص شامل (آشنایی با مسیرهای انحرافی، تنظیم و تطبیق تمرین و ممارست، خودسازی و آمادگی روحی، جسمی و علمی در مسیر الهی و قرب به خداوند، صبر زمینه‌ساز منطقی برخورد کردن، صبر زمینه‌ساز شوق، زهد و انتظار، صبر زمینه‌ساز عمل و آینده نگری و استقامت، صبر زمینه‌ساز تمرین بردباری، افزایش توانایی انسان در برابر سختی‌ها) می‌باشد. روش ۷ شاخص شامل (صبر و استقامت زمینه‌ساز پیشبرد برنامه‌هاست، صبر زمینه‌ساز خویشتن داری در مقابل مصائب، صبر زمینه‌ساز نجات‌ست، صبر زمینه‌ساز پیروزی‌ست، صبر راهی‌ست برای شکل‌گیری شخصیت انسان، صبر راهی برای مبارزه با نفس، صبر زمینه‌ساز رشد و تعالی انسان) و در نهایت ارزشیابی ۶ شاخص شامل (کنترل هوای نفس، صبر زمینه‌ساز کاهش خطاهاست، صبر جلوگیری از سستی‌ست، صبر پرهیز از تصمیم‌های عجولانه، صبر وسیله نجات، صبر زمینه‌ساز خرسندی) می‌باشد. و در نهایت مدل مناسب صبر بر اساس آموزه‌های اسلامی تدوین و سپس مورد اعتبارسنجی قرار گرفت که نتایج حاصل از اعتبارسنجی حاکی از برازش مدل می‌باشد.

در تبیین یافته‌ها باید اذعان کرد توجه فراوان قرآن به صبر به خاطر ارزش دینی و اخلاقی است. صبر هم یک ضرورت دنیوی است و هم یک ضرورت دینی و سبب رشد و تعالی و تکامل انسان می‌شود. خداوند در قرآن با بشارت‌های فراوان، انسان‌ها را به صبر دعوت کرده و به آنان پاداشی بی‌نهایت وعده می‌دهد. «... إِنَّمَا يُوفِي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (سوره زمر/۱۰). خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَكَايْنٍ مِّنْ نَّبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رِيبُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» و چه بسیار پیامبرانی که همراه او توده‌های انبوه کارزار کردند و در برابر آنچه در راه خدا بدیشان رسید سستی نورزیدند و ناتوان نشدند و تسلیم [دشمن] نگردیدند و خداوند شکیبایان را دوست دارد. نکته‌ی مهمی که باید در نظر گرفت این است که صبر از منظر عقل شناخت گناه کافی نیست. آشنایی با مسیرهای انحرافی که نفس اماره به آن امر می‌کند زمانی ارزشمند است که انسان از حرکت نفس به سوی مسیرهای انحرافی پیشگیری کند و این پیشگیری زمانی ممکن است که با استقامت و صبر در مقابل گناه بایستد. صبر، حالتی نفسانی است که برای افراد هنگام گرفتاری‌ها و سختی‌ها رخ می‌دهد و موجب می‌شود که شخص آرامش خود را از دست ندهد و از درون احساس آرامش کند. خداوند در آیه ۱۴۶ سوره آل عمران، صایران را کسانی می‌داند که در برابر مصیبت‌ها، بلاها و سختی‌هایی که بر انسان وارد شده و چیزی را از او می‌گیرند، تحمل کرده و سستی و ضعف به خود راه نمی‌دهند. صبر، یکی از مهم‌ترین مکانیسم‌ها برای برخورد فعال با مسائل زندگی و

تلاش برای رسیدن به هدف است. خداوند به سوره بقره آیه ۱۵۷، صبر را موجب هدایت انسان‌ها برشمرده است (پسندیده، ۱۳۹۵) صبر مفهومی است که متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی با آن بیگانه نیستند و آن را ابزاری برای مهار خشم و به دنبال آن، کاهش میزان آسیب‌پذیری افراد و حفظ آرامش روانی می‌دانند (خوشحال دستجردی، ۱۳۸۳) صبر استقامت و پایداری در برابر تمامی عواملی معرفی می‌شود که انسان را از رسیدن به کمال فطری بشر باز می‌دارد. در حقیقت، آدمیان برای رسیدن به مراتب کمال، نیازمند صبوری هستند؛ چنان که امام علی می‌فرماید؛ صبر کلید دریافتن است و کامیابی به دنبال صبر است. صبر یکی از سجایای اخلاقی است که بدون آن تداوم زندگی و موفقیت ممکن نیست. این صفت اخلاقی به امور دینی اختصاص ندارد و هر انسانی برای هر اقدامی و هر هدفی که در زندگی خود دنبال می‌کند، باید به صبر که لازمه دستیابی به آن هدف‌هاست پایبند باشد. البته به هر میزان که هدف او بزرگ‌تر و دستیابی به آن دشوارتر و زمان برتر باشد، به همان میزان صبر بیشتری نیاز دارد. شاید به دلیل اهمیت حیات اخروی و بزرگی آن و نیز طولانی بودن زمان رسیدن به آن از نگاه بشر مادی، توصیه به صبر در قرآن کریم زیاد تکرار شده است.

از دیدگاه قرآن صبر در بعد تربیتی سبب می‌شود که انسان در برابر مشکلات و حوادث سخت زندگی مقاومت نماید، توان تحمل انسان را ارتقاء بخشد و کارایی انسان را بالایی برد و سبب رهایی از تنیدگی، موفقیت در عرصه‌های مختلف، مهار کردن خشم و... می‌گردد که همه این‌ها سبب بهداشت روان انسان می‌گردد. در این ارتباط سرتیپی (۱۳۹۵) نشان داد که برنامه مداخله آموزش صبر با تأکید بر آموزه‌های اسلامی در به باشی روان شناختی زنان مؤثر است. عسکری (۱۳۹۳) نشان داد که از دیدگاه قرآن صبر در بعد تربیتی سبب می‌شود که انسان در برابر مشکلات و حوادث سخت زندگی مقاومت نماید، توان تحمل انسان را ارتقاء بخشد و کارایی انسان را بالا می‌برد و سبب رهایی از تنیدگی، موفقیت در عرصه‌های مختلف، مهار کردن و خشم می‌گردد که همه این‌ها سبب بهداشت روان انسان می‌گردد. حسین ثابت (۱۳۸۷) نشان داد که آموزش صبر منجر به کاهش اضطراب، افسردگی و افزایش شادکامی می‌شود. پورنعمتی، گلزاری و باقری (۱۳۹۱) نشان دادند که آموزش صبر، در کاهش میزان افسردگی و استرس ادراک شده مادران داغ دیده مؤثر است. اسکندری، طاسکوه (۱۳۹۲) در پژوهشی نشان دادند که هر چه انسان ایمانش بیشتر باشد، در برابر مصائب و مشکلات زندگی صبورتر خواهد بود و بالعکس. به وجود آمدن هر یک از اخلاقیات ایمانی نیازمند صبر استقامت رابطه ایمان و صبر رابطه‌ای دو سویه است و صبر در مصائب و سختی‌ها منجر به

کشف توانایی‌ها و قدرت درونی انسان می‌شود و همچنین سنت زندگی در دنیا آمیخته با مصائب و سختی است تا انسان خودش را بشناسد و در نهایت اینکه بلایا برای انسان مؤمن مظهر لطف پروردگار است. حق جو (۱۳۹۱) نشان دادند که عدم مؤلفه صبر و کنترل بر هیجانات قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده افکار خودکشی هستند. تنظیم هیجانی و ویژگی صبر در افراد به عنوان سپری است برای جلوگیری از افکار خودکشی. امری (۱۳۹۱) در پژوهشی نشان داد که در بعد شناختی سه نشانه، در بعد هیجانی چهار نشانه، در بعد انگیزشی یک نشانه و در بعد رفتاری سه نشانه می‌تواند حاکی از ویژگی صبر بر معصیت باشند. زارع بوانی (۱۳۹۲) نشان داد که آموزش صبر بر امید و به به باشی روانشناختی مادرانی که در شرایط سخت نگه داری از فرزند ناتوان ذهنی هستند مؤثر بوده و بعد از آموزش صبر این گروه از مادران از امید و به باشی روان شناختی بالاتر برخوردار بودند. مقصودی مدیح (۱۳۹۲) نشان داد آموزش صبر بر توانمندی‌های شخصیت (عدالت، میانه روی) و کیفیت زندگی مؤثر بوده است و سبب افزایش این دو ویژگی در زنان دار می‌شود. اشیتکر (۲۰۱۲) نشان داد که آموزش صبر در هنگام مشکلات و یا تنش‌های زندگی می‌تواند بر به باشی افراد مؤثر باشد (Hauser, 2016: 22). قرآن مؤمنان را به صبر دعوت می‌کند، زیرا در صبر فوایدی برای تربیت نفس و تقویت شخصیت و افزایش توانایی انسان در برابر سختی‌ها و بارهای سنگین زندگی و حوادث و مصائب روزگار و نیز بسیج نیرو برای ادامه‌ی جهاد در راه اعتلای دین خدا، نهفته است. در واقع پیامبر اکرم (ص) به یارانشان آموزش می‌دادند که مصائب و مشکلاتی که بر مؤمن وارد می‌آید، آزمایش الهی است که از این رهگذر بر درجات آنان افزوده می‌گردد و گناهایش را می‌زداید. این آموزه نبوی، عادت صبر و پایداری در برابر سختی‌های زندگی و تحمل مصائب آن راه، با رضایت خاطر و روحیه تسلیم در برابر قضای الهی، در آنان تقویت می‌گردد.

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف طراحی و اعتباربخشی الگوی آموزشی و پرورشی صبر براساس آموزه‌های اسلامی در دوره ابتدایی انجام پذیرفت بر این اساس در این پژوهش ابتدا از روش تحلیل اسنادی و سپس از تکنیک دلفی و در نهایت از روش پیمایشی استفاده شده است که از تحلیل محتوایی اسنادی، اطلاعات استخراج شده حاصل از ادغام قرآن، نهج البلاغه و مقالات و اسناد و مدارک علمی در قالب مضامین مرتب شدند بنابراین بعد از مکتوب نمودن داده‌ها و با مطالعه مکرر و ثبت ایده‌های اولیه، تلاش گردید تا کدهای معنا دار مشخص گردد و در نهایت

شکل ادغام شده و نهایی مضامین پایه‌ی مستخرج از تحلیل‌ها در ۴۵ کد مشخص گردید و سپس کدهای مستخرج شده ادغام در قالب یک پرسشنامه برای اجرای تکنیک دلفی در اختیار ۳۱ نفر از خبرگان قرار گرفت. براساس نتایج تحقیق یکی از آموزه‌های بسیار مهم دینی که در پیشگیری و درمان آسیب‌های روحی روانی نقش بسزایی دارد، صبر و بردباری است.

هر پژوهشی با محدودیت‌های روبرو است این پژوهش نیز دارای محدودیت‌های می‌باشد از جمله با توجه به حجم زیاد منابع برای تحلیل و بررسی محقق با محدودیت زمانی مواجه بود و در بخش طراحی و استفاده از نظر متخصصین نیز به دلیل کمبود وقت متخصصان، محقق با محدودیت مواجه بود. با این وجود از نتایج حاصل پیشنهادها به شرح زیر ارائه می‌شود از جمله بر اساس نتایج به دست آمده در ارتباط با وضعیت برنامه درسی براساس صبر، برنامه درسی موجود دارای کاستی‌هایی از جمله عدم انطباق برنامه‌های درسی با الگوی برنامه درسی مبتنی بر صبر است. لذا توصیه می‌شود مسئولان و دست‌اندرکاران نظام آموزشی جهت بهبود وضعیت و رفع نقایص موجود با بهره‌گیری از نتایج و الگوی پیشنهادی این پژوهش و انطباق دادن برنامه‌های درسی با الگوی برنامه درسی مبتنی بر صبر زمینه تقویت این موهبت الهی را برای دانش‌آموزان فراهم نمایند.

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی.
- قرآن کریم؛ سوره‌های ابراهیم (۱۴)، ۵؛ لقمان (۳۱)، ۳۱؛ سبأ (۳۴)، ۱۹؛ شوری (۴۲)، ۳۳، زمر/ ۱۰.
- اسکندری طاسکوه، هما. (۱۳۹۲). نقش سازنده‌ی صبر در زندگی فردی و اجتماعی انسان از دیدگاه امام علی (ع) با تکیه بر نهج البلاغه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان.
- اکبری‌زاده، فاطمه، و باقری، فریبرز، و حاتمی، حمیدرضا، و حاجی‌وندی، عبدالله. (۱۳۹۰). ارتباط بین هوش معنوی، سخت‌رویی و سلامت عمومی در بین پرستاران. مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه (بهبود)، ۱۵ (۶): ۴۶۶-۴۷۲.
- امیری، حسین. (۱۳۹۱). شانه‌شناسی صبر بر معصیت با تأکید بر منابع اسلامی. نشریه: معرفت اخلاقی، شماره ۴. صص ۵۵-۷۴.
- ایزدی طامه، احمد، برجعلی، احمد، دلاور، علی، اسکندری، حسین. (۱۳۸۷). صبر، مبانی نظری و کارکردهای روانی-اجتماعی. مجله علوم انسانی دانشگاه امام حسین (ع)، سال هفدهم، شماره ۷۸، صص ۱۰۱-۱۲۸.

طراحی و اعتباربخشی الگوی ... (گلستان صیاح کوکیانی و دیگران) ۲۷۵

ایزدی طامه، احمد، برجعلی احمد، دلاور، علی، اسکندری، حسین. (۱۳۸۹) مقایسه تأثیر آموزش صبر و حل مسئله بر کاهش پرخاشگری و انتخاب راهبردهای مقابل‌های دانشجویان دانشگاه علوم انتظامی، دانش انتظامی، سال یازدهم، ش ۳، ص ۱۸۲-۲۰۷.

ایزدی طامه، احمد؛ برجعلی، احمد؛ اسکندری، حسین؛ دلاور، علی. (۱۳۸۷). صبر، مبانی نظری و کارکردهای روانی - اجتماعی. مجله علوم انسانی دانشگاه امام حسین، س ۱۷، ش ۷۸، ص ۱۰۱-۱۲۸.

بوالهروی، جعفر، نظیری، قاسم، زامیان، سکینه. (۱۳۹۱)، اثربخشی رویکرد گروه درمانی معنوی بر کاهش می-زان افسردگی، اضطراب و استرس در زنان مبتلا به سرطان سینه، «جامعه‌شناسی زنان، سال سوم، ش ۱، ص ۸۵-۱۱۵.

پسندیده، عباس. (۱۳۹۵). الگوی شادکامی اسلامی. قم: دارالحديث.

نعمتی پور، زهرا، گلزاری، محمود، باقری، فریبرز. (۱۳۹۱). بررسی اثربخشی آموزش صبر به شیوه گروهی بر کاهش علائم افسردگی و فشار روانی حاصل از داغ دیدگی در مادرانی که فرزند خود را از دست داده‌اند. نشریه: مطالعات روان‌شناسی بالینی. دوره ۷، شماره ۲. صص ۳۱-۵۹.

تقی‌پور ظهیر، علی. (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی. تهران: انتشارات آگاه.

حاتمی، حمیدرضا، و شعبانی، سارا. (۱۳۸۹). مقایسه ویژگی‌های شخصیتی سخت‌رویی و دینداری و رابطه آنها در دانشجویان دختر عادی و بسیجی. روانشناسی نظامی، سال اول، ش ۴، ص ۵۷-۷۰.

حسین ثابت، فریده. (۱۳۸۷) مقیاس سنجش صبر برای نوجوانان. روانشناسی و دین، سال اول، ش ۴، ص ۷۳-۸۷.

حق جو، شیوا. (۱۳۹۱). پیش‌بینی افکار خودکشی در دانشجویان بر مبنای صبر و تنظیم هیجانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شیراز.

خوشحال دستجردی، طاهره. (۱۳۸۳). نقش صبر در تکامل روحی انسان از دیدگاه عرفا، مجله زبان و ادب فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، شماره ۲؛ ۶۳-۸۳.

راغب‌اصفهانی، حسین. بن محمد. (۱۳۸۲). مفردات راغب، جلد ۲، ص ۳۷۲.

زارع بوانی، راضیه. (۱۳۹۲). اثربخشی آموزش صبر بر امید و بهزیستی روانشناختی در مادران کودکان کم توان ذهنی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه علامه طباطبایی.

سرتیپی، زهرا. (۱۳۹۵) کارآمدی آموزش صبر براساس مؤلفه‌های صبر در الگوی اسلامی شادکامی، بر به باشی روان-شناختی زنان خانه دار. پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی، سال دوم، شماره ۴؛ صص ۴۵-۶۹.

شبر، سید عبدالله. (۱۳۸۲). الاخلاق، ترجمه‌ی محمدرضا جباران. انتشارات هجرت.

شکوفه‌فرد، شایسته، و خرمایی، فرهاد. (۱۳۹۱). صبر و بررسی نقش پیشبین مؤلفه‌های آن در پرخاشگری دانشجویان. فصلنامه روان‌شناسی دین، سال پنجم، شماره دوم.

- صافی، احمد. (۱۳۸۵). آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه. تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- عسکری، زهرا. (۱۳۹۳). کارکردهای تربیتی صبر و نقش آن در سلامت روان از منظر قرآن و روایات. پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته علوم قرآن و حدیث. دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- فیض کاشانی، محمد بن مرتضی. (۱۳۷۹). راه روشن، ترجمه محمدصادق عارف. چاپ دوم. مشهد، آستان قدس رضوی.
- قربانعلی، م.، و همکاران (۱۳۸۹) تعیین رابطه بین دینداری با سخت رویی روانشناختی. مطالعات اسلام و روانشناسی، سال چهارم، ش ۶، ص ۶۳-۷۴.
- قربانعلیپور، مسعود.، و یعقوبی، حسن. (۱۳۹۰). مقایسه می‌زان سخت رویی در سطوح مختلف دینداری در بین پرستاران. مجله دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره دهم، ش ۱، ص ۸۱
- محمدی‌اشتهاردی، محمد. (۱۳۸۳). صبر و مقاومت در سیره پیشوایان. پاسدار اسلام. ش ۲۷۴، ص ۳۱-۲۹.
- محمدی، نوراله. (۱۳۸۵). بررسی مقدماتی شاخص‌های روانسنجی پرسشنامه پرخاشگری باس و پری. مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۴، ص ۱۳۵-۱۵۱.
- محمودی، سید نورالدین. (۱۴۰۰). آرایه الگوی خلاقیت در امور دانشی و امور ارزشی تعلیم و تربیت براساس دیدگاه صدرالمتألهین. اندیشه‌های نوین تربیتی، ۱۷(۴): ۱۶۷-۱۸۷
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۳). حکمت‌ها، اندرزها. جلد سوم، تهران، صدرا.
- مقصودی‌مدیح، سمیرا. (۱۳۹۲). تعیین اثر بخشی آموزش صبر بر توانمندی‌های شخصیت و کیفیت زندگی زنان سرپرست خانوار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی - دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
- نجاتی، محمد عثمان. (۱۳۸۷). حدیث و روان‌شناسی، مترجم: حمید رضا شیخی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، یکم.
- نعیمی‌سراجی، ملیحه. (۱۳۹۴). صبر و پایداری از دیدگاه نهج البلاغه، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی در رشته زبان و ادبیات عربی.
- یارمحمدیان، محمد حسین. (۱۳۹۶). اصول برنامه‌ریزی درسی: ماهیت برنامه‌ریزی درسی - مبانی فلسفی، روانشناختی و جامعه‌شناختی برنامه. تهران: یادواره کتاب.

Fountoulakis, K, N, et al. (2018). Late-Life depression, religiosity, cerebral vascular disease. Cognitive impairment and attitudes towards death in the elderly: Interpreting the data, Medical hypotheses, v. 70, p. 493-496

Hauser, S. T. (2016). Understanding resilient outcomes: Adolescent lives across time and generations, Journal on Research on Adolescence, v. 9, p. 1-24.

طراحی و اعتباربخشی الگوی ... (گلستان صیاح کوکیانی و دیگران) ۲۷۷

Hernández-Torrano, D. , & Ibrayeva, L. (2020). Creativity and education: A bibliometric mapping of the research literature (1975–2019). *Thinking Skills and Creativity*, 35, 100625.

Park, C. L. (2011). Stress related growth and thriving through coping: The roles of personality and cognitive procrsses, *Journal of Social Issues*, v. 54, p. 267-277.

Yang, K. P. (2006). The spiritual intelligence of nurses in Taiwan, *J Nurs Res*, v. 14(1), p. 24-35.

